

Günəl Əhmədova⁹

ƏLİ NƏZMİNİN MƏNZUM FELYETONLARININ FORMA VƏ MƏZMUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Giriş. Felyetonlar nəslrlə yazıldığı kimi, nəzmlə də yazıla bilər. Azərbaycan mətbuatında bir çox mənzum felyetonlar dərc olunmuşdur. Bu tip felyetonlar nəzmin qanunauyğunluqlarına əsasən yazılır. Azərbaycan ədəbiyyatında mənzum felyetonların parlaq nümunələrinə Mirzə Ələkbər Sabirin, Əli Nəzminin, Əliqulu Qəmküsarin, Cəfər Cəbbarlinın və b. sənətkarlarımızın yaradıcılığında rast gəlmək mümkündür.

Əli Nəzmi “Molla Nəsrəddin”, “Kəlniyyət”, “Babayi-Əmir”, “Zənbur”, “Tuti”, “Tərəqqi”, “İstiqlali-İran”, “Sədayi-həqq”, “Maarif və mədəniyyət”, “Yeni fikir”, “Yeni Gəncə”, “Ədəbiyyat qəzeti” kimi bir çox mətbu orqanda əsərlər çap etdirmişdir. O, “Acidil”, “Ə.N.”, “Əlidəyənkli”, “Gəncə cavanları”, “Gəncəlizadə”, “Hekayəçi”, “Həcəmətqulu”, “Həmişəki”, Hərdəmfikir”, “Qanacaqsız”, “Qoca zıq-zıq”, “Kəfsiz”, “Məşədi Sijimqulu”, “Noxtasız”, “...O...”, “Peşiman qoca”, “Sijimqulu”, “Şəmşir”, “Şəmşir Əyyar”, “Şəmşirək” və s. kimi imzalarla mətbuatda çıxış etmişdir.

Əli Nəzmi yaradıcılığı yüksək sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilir. Ədibin felyetonları da bu baxımdan olduqca dəyərlidir. Onun mənzum felyetonlarının nəzəri istiqamətdə araşdırılmasına ehtiyac var. Ədəbi-nəzəri tədqiqatlarda felyetonlar haqqında araşdırmalar kifayət qədər çox deyil. Bu janrın ədəbiyyatımızda tarixi, toxunduğu problemlər, müəllif mövqeyinin müəyyənəşdirilməsində rolu, sosial-siyasi prosesləri işıqlandırması, sənətkarlıq baxımından rəngarəngliyi, mətbuat və ədəbiyyatın kəsişməsindəki mövqeyi xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən felyeton haqda tədqiqatların genişləndirilməsi böyük elmi əhəmiyyət daşıyır. Tədqiqatlarla tanışlıq göstərir ki, mənzum felyetonlar çox az öyrənilib. Mənzum felyetonların forma və məzmun xüsusiyyətləri, strukturu, yaradıcılıq texnikası problemlərinin tədqiqi ədəbiyyatşünaslığımızda öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Nəzəri aspektdə araşdırmaların məhdudluğu janr haqqında konkret fikrin olmamasına, onun sərhədlərinin dəqiq müəyyənəşdirilməməsinə gətirib çıxarır. Buna görə də, həm nəslrlə, həm də nəzmlə yazılan felyetonların forma və məzmun xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsi vacibdir. Bu baxımdan Əli Nəzminin də felyetonlarının öyrənilməsi elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Əsas hissə. Əli Nəzminin mətbuatda çap olunan felyetonları arasında həm nəslrlə, həm də nəzmlə, həm də dramatik nitq komponentləri əsasında yazılan felyetonlar vardır. Müəllif müxtəlif mövzulara həsr olunan felyetonlarında satıradan yararlanmış, əsərlərində bir çox ictimai-siyasi məsələləri işıqlandırmışdır. Bu yazılarında o, hadisələri özünəməxsus yazı texnikası vasitəsilə oxucuların diqqətinə çatdırmışdır. Siyasi hadisələrin gərgin inkişafı fonunda felyetonların məzmunu getdikcə kəskinləşmiş, janr bu baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Belə bir zamanda Əli Nəzminin felyetonları öz satirik kəsəri, dərin məzmunu ilə seçilmiş, dahi ədibin sayəsində felyetonların parlaq nümunələri yaranmışdır.

Felyetonist öz əsərinin mərkəzinə ictimai-siyasi problemlərin ifşası üçün məsələnin ən vacib olan tərəflərini, əhəmiyyətli vəziyyətlərini qoyur. Bu əsərlərdə obraz felyetonistin vəzifələrinə, onun çatdırmaq istədiyi ideyalara tabedir. Felyetonlarda obraz yaradarkən jurnalistika tələblərini pozmaq yolverilməzdir. Felyetonist təxəyyüldən yalnız jurnalist vəzifələri ilə məhdudlaşan çərçivədə istifadə edə bilər. Hadisə və obraz seçimi felyetonistin istedadı və yüksək sənətkarlığından irəli gəlir. Mühüm faktların, hadisələrin seçilməsi əsərin dəyərini və əsərə marağın artmasına şərait yaradır. Bu tipli yazılar oxucuların daha çox diqqətini cəlb edir və kiçik bir yazı daşdığı önəmli böyük bir ələmə qapı açır. Felyetonlar baş verən hadisələrin ifşası fonunda problemlərin dərinliklərinə qədər oxucu zehnində təhlilə xidmət edir.

Əli Nəzminin mənzum felyetonlarının həsr olunduğu mövzuları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Çar Rusiyanın müstəmləkəçilik siyasəti
- İran istibdadı və Məhəmmədəli şahın törətdiyi əməllər
- Avamlıq, cəhalət
- Dini mövhumat
- Hakim zümrənin xalqın başına gətirdiyi fəlakətlər
- İkinci Dünya müharibəsi, Hitler və faşizm
- Yaşadığı dövrdə insana dəyər verilməməsi, xalqın çətin vəziyyəti və s.

İkinci Dünya müharibəsi zamanı Hitlerin törətdiyi qətləmlər, müharibə nəticəsində günahsız insanların həyatına son qoyulması Əli Nəzminin kəskin satira atəsinə tutduğu məsələlərdəndir. Onun 1942-ci ildə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə çap olunan “Hitlərdən ələltülərinə”, “Tülkü həccə gedir”, “Canavarın Allaha etirazı” mənzum felyetonları bu mövzuda yazılmışdır.

“Hitlərdən ələltülərinə” adlı mənzum felyetonda dövrün faşist komandanlarının adı çəkilir və onlar Hitlerin ələltüləri kimi təqdim olunur. Müxtəlif xalqların diktatorları Hitlerə kömək etmək uğrunda öz xalqının başına açdığı bəlalardan danışır və artıq ona yardım edəcək yollarının qalmadığını bildirirlər. Tipin öz dili ilə özünü ifşa üsulundan istifadə edən müəllif bununla da faşizmin dünyada törətdiyi dəhşətləri və xalqlara verdiyi zərəri nümayiş etdirir. Felyetonda poliloqdan istifadə olunmuş, Hitler ələltülərindən yardım istəmiş, Antonesku, Xorti, Mussolini, Mannerheyim kimi faşist diktatorları Hitlerə müraciət etmişlər.

⁹ AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan. E-mail: gusel_9704@mail.ru

Məsələn, Mannerheymin dilindən deyilir:
Mən bütün fin xalqını satdım, fəda etdim sənə,
Onları min dildə aldatdım, fəda etdim sənə.
Bir oyuncaq qıldım oynatdım, fəda etdim sənə,
Qanlara, torpaqlara qatdım, fəda etdim sənə,
Tanrımı, insafımı atdım, fəda etdim sənə.
İndi artıq yardıma yox iqtidarım, əl götür!

Qalmamış millət yanımda etibarım, əl götür! [2, s. 281]

Onların dilindən söylənilənlər İkinci Dünya müharibəsi dövründə Hitlerin qəddarlığı və müttəfiqlərinin də Hitlerə uyub xalqlarının başına gətirdikləri fəlakətləri ifşa edir.

Felyetonun sonunda Hitlerin dilindən qeyd edilir:

“Ey böyük tanrım, mənə yox müttəfiqlərdən kömək,
Qoyma dinsiz bolşeviklər “dostuna” vursun kömək!” [2, s. 282].

Felyetonların əsas xüsusiyyətlərindən biri burada faktların əksini tapmasıdır. Burada da faktlar verilmiş, real tarixi hadisələr və şəxslər ifşa obyektinə çevrilmişdir.

Felyeton faktlarla zənginliyi ilə seçildiyi kimi, bədii keyfiyyətləri ilə diqqət çəkir. Bundan əlavə, satirik, ironik bir ovqat da əsərə hakim olur ki, bu da onun daha da böyük bir maraq cəlb etməsinə səbəb olur.

“Tülkü həccə gedir” mənzum felyetonu da Hitlerin faşist siyasəti və İkinci Dünya müharibəsi ilə bağlıdır.

“Canavarın Allaha etirazı” adlı mənzum felyetonda Canavar Hitlerin törətdiyi bəd əməlləri heç canavarların belə törətməyəcəyini söyləyir. Burada Canavarın nitqi vasitəsilə Hitlerin etdikləri sadalanır, belə bir misli görünməmiş qəddarlıq canavarın etirazına səbəb olur. Çünki adətən canavarı yırtıcı hesab edirlər, amma canavar söyləyir ki, mən heç bir zaman bu qədər vəhşi, bu qədər qaniçən olmamışam. Hitleri canavara bənzətdikləri üçün canavar etiraz edir.

“Oxşadır onlar mənə, gündə yazıb Hitleri.

Halbuki, heç də bunun yox hala uyğun yeri.

Qalmışam, aləm bilir, mən o köpəkdən geri.

Yırtıcı o, ya mənəm? Hər kəsə qiymətimi yox?

Tanrım, adamda məgər rəhm, ədalətimi yox?” [3, s. 325].

“Bir ananın gənc oğlu, ya qızını ver nişan.

Öz qucağında qanın şişəyə tutdum haçan?

Məndə bu vəhşiliyi görmədi haşa zaman!

Üstümə yıxdıqları çirkə nəyahətimi yox?

Tanrım, adamda məgər rəhm, ədalətimi yox?” [3, s. 325].

Canavarın söylədikləri ilə faşizm kəskin şəkildə tənqid olunur:

“Zülmünə qoymuş bütün aləmi heyran faşist,

Körpə qanından arar dərdinə dərman faşist,

Dörd ayağı yox onun, ya deyil insan faşist?

Ya ki, o insanda qəlb, üz suyu, qeyrətimi yox?

Tanrım, adamda məgər rəhm, ədalətimi yox?” [3, s. 326]

Əsər faşistlərin binaları, abidələri yandırdığı, körpə, gənc, qoca, qadın demədən neçə-neçə dinc xalqların, günahsız insanların həyatına son qoyduğu, bir çox alim və ədiblərin əsərlərini cırıb, yandıraraq məhv etdiyi kimi faktlarla zəngin bir mənzum felyeton kimi nəzərə çarpır. Faktların çoxluğu Hitlerin əməlləri barəsində geniş məlumat almağa imkan yaradır.

“Qoydu nişanə oxa gəncləri hitlerçilər,

Dinc, əliboş xalqları eylədilər dərbədən.

Yırtıcı heyvan deyil rəhmsiz bu qədən,

Hər şeyi təfriq üçün rəhm, fərasətimi yox?

Tanrım, adamda məgər rəhm, ədalətimi yox?” [3, s. 326]

Son bənddə canavar Allah etiraz edir ki, Hitleri ona oxşatmasınlar, çünki o, heç zaman Hitler kimi yırtıcı, vəhşi olmayıb:

“Mən belə haqsızlığa etməliyəm etiraz,

Bəndə sənindir, onu danla, öyüd ver bir az.

Qoy mənə oxşatmasın Hitleri, bir hökm yaz!

İzzəti-nəfsə məgər zərrəcə hörmətimi yox?

Tanrım, adamda məgər rəhm, ədalətimi yox?” [3, s. 326].

Əli Nəzminin İranda baş verən siyasi-ictimai proseslərin işıqlandırılmasına həsr olunmuş bir çox felyetonları dərc olunmuşdur. Onun “Balaca felyeton” başlıqlı felyetonu da bu mövzudadır. Felyeton Əhməd şah Qacarın Avropadan İrana qayıdacağı haqqında qəzetlərdə çap olunan xəbərlərlə bağlıdır. Məhəmmədəli şahdan sonra hakimiyyətə gələn Əhməd şah 1923-cü ildə ölkədən qovulub Avropaya getmişdir. Atatürk hakimiyyətin türk mənşəli Qacar sülaləsinin əlində qalmasını istədiyi üçün Əhməd şahı Avropadan İrana qayıtmasını tövsiyə etmiş, bunun üçün ona türk hərbi qüvvələrinin də kömək edəcəyini söyləmişdir. Türkiyə Xarici işlər Naziri Tofiq Rüşdü bəy Lozannada Əhməd şahla görüşmüşdür. Görüşdə iranlı məmur Ərfəddövlə və İranın Parisdəki vəzir-i muxtarı Əmu Kohən də

iştrak etmişlər.

“Türkiyə naziri şahı bildirdi ki: “Atatürk, Tehrana qədər Əlahəzrətin müşayiət edilməsi və oradakı səltənətə qarşı çıxanları işdən uzaqlaşdırılması istiqamətində bir qoşun korpusunu da göndərməyə hazırdır və vəziyyət normallaşdıqdan sonra, Əlahəzrət onu müşayiət edən qoşunun vəzifəsinə xitam versin”. Yəni, Atatürk hakimiyyəti Rza xanın əlindən alıb Əhməd şahı qaytarmağı təklif edirdi. Bu təklifi eşidən Əhməd şahın sifəti dəyişdi və o “sizin türkcənizi başa düşmürəm” dedi. İndiyə qədər türk dilini çox gözəl anlayan şah üçün bu sözlər fransız dilinə çevrildi. Əhməd şah hirsənib dedi: “Atatürkə deyir ki, İran şahı heç vaxt əcnəbi qoşunu ilə öz ölkəsinə qayıtmayacaqdır!”. Bunu deyib, otaqdan çıxdı. Bundan sonra Atatürk Rza xanın (az sonra Rza şah Pəhləvinin) hökumətini tanımaq məcburiyyətində qaldı. Beləliklə də Qacar sülaləsinə və İranda türklərin 1000 hakimiyyətinə son qoyuldu” [1].

“Gəzdi Avropada çox, yadına düşmüş vətəni,
Sən görən şah deyil o, indi olubdur mədəni,
Qurtarıb xəstəliyi, lap sağalıbdır bədəni,
Buraxıb Londonu, öz məsqəti tehranə gəlir,
Baxəbərsənmi, dadaş? Şah genə İranə gəlir?

Varlı Avropada şahənə əlamət çoxdur,
Kimya, elm və texnik... qiyamət çoxdur,
Gülyanaq, qönçə dəhənlər, uca qamət çoxdur,
Şah, görək ovçu dolu, yoxsa fəqirənə gəlir.
Baxəbərsənmi dadaş? Şah genə İranə gəlir!

Boylə derlər ki, bitibdir şahım artıq parası,
Kisəsi boşluq olur hər kəs üçün üz qarası,
Tez gedər hər yara, getməz bu yaman dil yarası,
Bu acı sözdən adam lap usanıb canə gəlir!
Baxəbərsənmi, dadaş? Şah genə İranə gəlir!” [3, s. 309].

Nəticə. Mənzum felyetonların mətbuatımız və ədəbiyyatımızda yeri və rolu dəqiq müəyyənəlməlidir, problemə konkret nəzəri yanaşma formalaşmalıdır. Məqalədə qoyulan və aydınlıq gətirilən problem gələcəkdə də bu istiqamətdə araşdırmaların aparılması üçün zəmin yarada bilər. Çünki hazırda mənzum felyeton haqqında araşdırma aparmaq istəyən tədqiqatçı mənbə azlığı ilə üzləşir. Bununla bağlı olaraq felyetonlar daha çox təhlilə cəlb olunmalıdır. Əli Nəzminin mənzum felyetonları da bu cəhətdən tədqiq edilməsi vacib olan bədii publisistik mətnlərdir. Müəllifin toxunduğu bir çox mövzular öz aktuallığı ilə seçilir. Müasir dövrümüzə yaxından səsləşən məqamların çoxluğu bunu bir daha sübut edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əhməd, D. İran şahı Qacar: “Atatürkə deyir ki...” <https://www.nuh.az/16783-ran-ah-qacar-atatrk-deyin-ki.html>
2. Nəzmi, Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1979, 360 s.
3. Nəzmi, Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 544 s.
4. Ершов, Л. Стихотворный фельетон Маяковского. Литература, Умения Revoluce, BRNO, 1973, с. 115-120

Açar sözlər: Əli Nəzmi, felyeton, nəzm, “Molla Nəsrəddin” jurnalı, mətbuat, satira

Key words: Ali Nazmi, feuilleton, versification, “Molla Nasreddin” journal, press, satire

Ключевые слова: Али Назми, фельетон, стихотворение, журнал «Молла Насреддин», пресса, сатира

Xülasə

Ədəbiyyatşünaslığımızda mənzum felyetonlar kifayət qədər tədqiq edilməmişdir. Tədqiqatçıların əsasən nəsrə yazılan felyetonlardan bu janrın nümunəsi kimi bəhs etməsi səbəbindən yazıçıların seçilmiş əsərlərinin toplandığı kitablara onların əsasən nəsrə yazılan felyetonları daxil edilir. Mənzum felyetonların tədqiqi felyeton janrının forma təsnifatının aparılmasında böyük əhəmiyyət malikdir. Məqalədə bu kontekstdə Əli Nəzminin mənzum felyetonları tədqiqatə cəlb edilmişdir.

Əli Nəzminin mətbuatda həm nəsrə, həm də nəzmlə yazdığı felyetonları müxtəlif mətbu orqanlarda dərc olunmuşdur. O, felyetonlarında dövrün ictimai-siyasi proseslərinə işıq tutmuş, baş verən hadisələri işıqlandıraraq oxucuları da bu proseslərə qarşı ayıq olmağa səsləmişdir. Onun felyetonlarında çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasəti, Hitler və faşizm, İran istibdadı, dini mövhumat, cəhəlat, avamlıq, əhalinin çətin vəziyyəti, hakim təbəqənin xalqa qarşı zülmü kimi məsələlər əsas tənqid hədəfləridir.

Features of form and content of Ali Nazmi's poetry

Summary

Verse feuilletons have not been sufficiently studied in our literary studies. Due to the fact that researchers, in some cases, only talk about prose feuilletons as an example of this genre, their feuilletons written mainly in prose are included in the books that collect selected works of writers. The study of verse feuilletons is of great importance in the form classification of feuilleton genre. In this context, Ali Nazmi's verse feuilletons are included in the research.

Ali Nazmi's feuilletons written in the press both in prose and verse were published in various media. In his feuilletons, he shed light on the social and political processes of the time, illuminated the happening events and called the readers to be vigilant against these processes. In his feuilletons, issues such as the colonial policy of Tsarist Russia, Hitler and fascism, Iranian tyranny, religious superstition, ignorance, commonness, the plight of the population, and the oppression of the ruling class against the people are the main targets of criticism.

Особенности формы и содержания поэзии Али Назми

Резюме

Стихотворные фельетоны недостаточно изучены в нашем литературоведении. В связи с тем, что исследователи в ряде случаев говорят лишь о прозаических фельетонах как об образце этого жанра, их фельетоны, написанные преимущественно в прозе, включаются в книги, собирающие избранные произведения писателей. Изучение стиховых фельетонов имеет большое значение в формологической классификации жанра фельетонов. В этом контексте в исследование включены стихотворные фельетоны Али Назми.

Написанные в печати фельетоны Али Назми как в прозе, так и в стихах публиковались в различных средствах массовой информации. В своих фельетонах он проливал свет на социальные и политические процессы того времени, освещал происходящие события и призывал читателей к бдительности в отношении этих процессов. В его фельетонах основными объектами критики являются такие вопросы, как колониальная политика царской России, Гитлер и фашизм, иранская тирания, религиозные суеверия, невежество, обыденность, тяжелое положение населения и угнетение правящего класса против народа.

Rəyçi: dos.L.Ələkbərova